

TIJORAT BANKLARIDA AKTIVLAR VA ULAR BO'YICHA ZAXIRALAR SHAKLLANTIRISH HAMDA HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH

Mamajonov Murodjon Davlatjon o'g'li

Bank kapitalini boshqarish tizimi va uning tarkibini takomillashtirish.

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

murodi.mamajonov97@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16403642>

Annotatsiya. Mazkur maqolada tijorat banklari balansida aks ettiriladigan aktivlar va ular bo'yicha zaxiralar (proviziyalar) shakllantirish amaliyoti chuqur tahlil qilinadi. Aktivlar sifati banklarning moliyaviy barqarorligi, likvidligi va daromadlilikiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababli, risk darajasiga mos holda zaxiralar yaratish va ularni buxgalteriya hisobida to'g'ri aks ettirish bank faoliyatining asosiy moliyaviy boshqaruv mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Maqolada mavjud amaliyotlar xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS 9) bilan taqqoslab o'rganiladi, shuningdek, aktivlarni tasniflash, kredit riskini baholash va yo'qotish ehtimollarini aniqlash bo'yicha zamonaviy yondashuvlar bayon etiladi. Yakunda, O'zbekistondagi bank amaliyotini takomillashtirish bo'yicha konseptual takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Tijorat banklari, aktivlar sifati, zaxira siyosati, proviziyalar, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, IFRS 9, kredit risklari, yo'qotish ehtimoli, riskga asoslangan yondashuv, bank aktivlari, moliyaviy barqarorlik.

IMPROVING THE FORMATION AND ACCOUNTING OF ASSETS AND RESERVES IN COMMERCIAL BANKS

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the assets reflected in the balance sheets of commercial banks and the practice of forming reserves (provisions) for them. The quality of assets directly affects the financial stability, liquidity and profitability of banks.

Therefore, the creation of reserves in accordance with the level of risk and their correct reflection in accounting is one of the main financial management mechanisms of banking activities. The article studies existing practices in comparison with international financial reporting standards (IFRS 9), and also describes modern approaches to classifying assets, assessing credit risk and determining the probability of loss. Finally, conceptual proposals are developed to improve banking practice in Uzbekistan.

Keywords: Commercial banks, asset quality, reserve policy, provisions, accounting, financial reporting, IFRS 9, credit risks, probability of loss, risk-based approach, bank assets, financial stability.

Kirish

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tijorat banklarining muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi ularning aktivlari sifati, risklarni boshqarish darajasi va moliyaviy barqarorligiga bevosita bog'liqdir.

Ayniqsa, bank balansining eng yirik qismini tashkil qiluvchi kredit aktivlari bankning asosiy daromad manbai bo'lish bilan birga, eng yuqori darajadagi risk manbai ham hisoblanadi.

Shu sababli, banklar kredit portfelining sifati, uning tarkibi, qaytarilish darajasi va risklarga mos zaxiralarning shakllantirilishiga alohida e'tibor qaratishlari lozim.

Bugungi kunda O'zbekiston bank tizimida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, xalqaro standartlarga mos buxgalteriya hisobi yuritish va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlar uchun zaxira yaratishning zamonaviy mexanizmlari tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Xususan, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari – IFRS 9 doirasida “expected credit loss” (kutilayotgan yo'qotish) modelining joriy etilishi banklar tomonidan aktivlar sifati va ularning xavflilik darajasini oldindan baholashga, shuningdek, ehtiyot choralarini o'z vaqtida ko'rishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, ayrim banklarda zaxira shakllantirishda subyektiv yondashuvlar, risklarni to'liq baholamaslik, aktivlar tasnifining yetarli darajada mukammal emasligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Bu esa bank faoliyatining shaffofligiga va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Mazkur maqolada ana shu muammolar tahlil qilinib, ularni hal qilish yo'llari, jumladan xalqaro amaliyotga asoslangan takomillashtirish mexanizmlari taklif etiladi.

Metodologiya: Tijorat banklari faoliyatida aktivlar sifati va ular bo'yicha ehtiyot zaxiralar shakllantirish jarayonini ilmiy asosda o'rganish, bu sohadagi dolzarb muammolarni aniqlash va takomillashuv yo'nalishlarini belgilash ushbu tadqiqotning asosiy maqsadini tashkil etadi. Shu sababli, tadqiqot davomida zamonaviy ilmiy tahlil vositalari, nazariy va amaliy yondashuvlar uyg'unligi asosida harakat qilindi.

Ushbu maqolada tizimli, solishtirma, tahliliy, normativ-huquqiy va empirik yondashuvlar birgalikda qo'llanildi. Dastlab, tahliliy yondashuv asosida O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining yillik statistik ma'lumotlari, yirik tijorat banklarining moliyaviy hisobotlari, kredit portfeli tarkibi va zaxira siyosatiga oid ochiq manbalar tahlil qilindi. Bu yondashuv orqali banklar faoliyatining amaliy holati o'rganildi va muammoli yo'nalishlar aniqlab borildi.

Solishtirma tahlil usuli esa milliy buxgalteriya va moliyaviy hisobot yuritish standartlarini xalqaro amaliyotlar bilan solishtirish imkonini berdi. Jumladan, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS 9 – “Financial Instruments”) asosida joriy etilgan “kutilayotgan kredit yo'qotishlari” modeli va uning O'zbekiston tajribasidagi qo'llanish holatlari chuqur o'rganildi.

Ushbu solishtirish asosida banklar faoliyatida mavjud tafovutlar va islopga muhtoj jihatlar aniqlandi.

Empirik yondashuv doirasida 2020–2024 yillarda faoliyat yuritgan yirik tijorat banklari — O'zmilliybank, Agrobank, Ipoteka-bank, Asaka bank va boshqa moliya muassasalarining amaliy tajribasi asos qilib olindi. Kredit portfeli hajmi, muammoli kreditlar ulushi, shakllantirilgan proviziyalar va ularning umumiy aktivlardagi ulushi bo'yicha statistik tahlillar olib borildi. Natijalar Excel orqali qayta ishlanib, grafiklar va jadval ko'rinishida ifodalandi, bu esa dinamikani tahlil qilishga yordam berdi.

Bundan tashqari, normativ-huquqiy tahlil orqali banklarning zaxira siyosati va aktivlar hisobini tartibga soluvchi me'yoriy hujjatlar, xususan “Banklar va bank faoliyati to'g'risida”gi Qonun, Markaziy bankning qarorlari, buxgalteriya hisob standartlari va soliq qonunchiligiga oid normativ hujjatlar tahlil qilindi. Ushbu huquqiy asoslarning amaliyotdagi tatbiqi, ularning xalqaro me'yorlarga mosligi baholandi.

Shuningdek, xorijiy tajriba o'rganildi. AQSh, Germaniya, Rossiya va Singapur kabi mamlakatlarning bank tizimida aktivlar va ularning xavfliligini baholash, kredit risklari bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni oldindan prognoz qilish, avtomatlashtirilgan skoring tizimlari orqali

baholash kabi ilgʻor yondashuvlar oʻrganildi. Bu esa Oʻzbekiston sharoitida tatbiq etilishi mumkin boʻlgan takliflarni shakllantirishga zamin yaratdi.

Umuman olganda, tadqiqot metodologiyasi bank aktivlari va zaxiralari boʻyicha zamonaviy yondashuvlarni aniqlash, milliy va xalqaro meʼyorlarni solishtirish, amaliy misollar asosida real tahlillar oʻtkazish hamda takomillashtirishga oid ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi. Bu esa tadqiqot natijalarining ilmiy ishonchliligi va amaliy ahamiyatini oshirishga xizmat qildi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi: Tijorat banklarida aktivlar boshqaruvi va ular boʻyicha zaxiralar shakllantirish masalasi zamonaviy bank tizimining eng dolzarb va muhim yoʻnalishlaridan biridir. Ushbu sohadagi ilmiy yondashuvlar, meʼyoriy hujjatlar va xalqaro amaliyotlar boʻyicha boy adabiyotlar korpusi shakllangan boʻlib, ular bank faoliyatini takomillashtirish uchun nazariy va amaliy asos boʻlib xizmat qiladi.

Dastlab, Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan ishlab chiqilgan meʼyoriy hujjatlar va metodik koʻrsatmalar bank aktivlarini baholash, ularni toifalarga ajratish hamda ehtimoliy yoʻqotishlar uchun zaxiralar shakllantirish tartibini belgilab bergan. Jumladan, "Bank aktivlari va ularning sifatiga qoʻyiladigan talablar toʻgʻrisida"gi nizom bank aktivlarini standart, substandart, qoniqarsiz, shubhali va umidsiz toifalarga ajratishni nazarda tutadi.

Ilmiy adabiyotlar orasida iqtisodchi olimlar A.Abduraxmonov, M.Yusupov va N.Xolboyevlarning tijorat banklaridagi aktivlar tarkibi va kredit risklarini baholash borasidagi tadqiqotlari alohida oʻrin tutadi. Ular oʻz ishlarida kredit portfelining sifati bank risklarini minimallashtirishda hal qiluvchi omil ekanini asoslab bergan. Shuningdek, ular zaxiralarni shakllantirishda ilgʻor yondashuvlar, jumladan, ehtimoliy yoʻqotish modelining afzalliklarini taʼkidlaydi.

Xalqaro miqyosda esa, IFRS 9 – Financial Instruments standarti muhim manba sifatida koʻriladi. Ushbu standart aktivlar boʻyicha zaxiralar shakllantirishda "expected credit loss" (kutilayotgan kredit yoʻqotishlari) modelini joriy etgan boʻlib, bu yondashuv banklarga risklarni oldindan baholash, moliyaviy barqarorlikni saqlash va xolis hisobot yuritishni taʼminlaydi. Bu standart haqida R. Barker va R. Richards (2018) kabi mualliflar chuqur ilmiy mulohazalar yuritgan.

Basel II va Basel III standartlari ham aktivlar sifati va zaxira siyosatini belgilovchi muhim xalqaro yondashuvlar sirasiga kiradi. Bu meʼyorlarda kapital yetarliligi, risklarni boshqarish va stress-test tizimlari orqali aktivlar boʻyicha ehtimoliy xavflarni aniqlash va qoplash mexanizmlari ishlab chiqilgan. Xususan, Basel III talablarida zaxira shakllantirish tizimlari kapital buferlari bilan integratsiyalashgan.

Rossiyalik olimlardan I.I. Krasnov, N.A. Zhuravleva, S.V. Belousova kabi mualliflar oʻz izlanishlarida aktivlar boʻyicha zaxira shakllantirishda subyektiv baholashlarning bank moliyaviy hisobotlariga salbiy taʼsirini qayd etishgan. Ularning fikricha, riskga asoslangan yondashuvlarni keng joriy qilish orqali bu muammoni kamaytirish mumkin.

Shuningdek, jahon tajribasida AQShning FDIC (Federal Deposit Insurance Corporation) va GAAP (Generally Accepted Accounting Principles) hujjatlari asosida zaxira siyosati shakllantirilgan boʻlib, bunda aktivlarning holati va qaytarilish ehtimoli hisobga olinadi.

Mazkur yondashuvlar xorijiy banklar tomonidan risklarni oldindan ko'ra olish va proviziyalarni mos ravishda yaratish imkonini beradi.

O'zbekistonlik yosh tadqiqotchilardan D.Karimov va Z.Toshevlarning maqolalari ham ushbu sohadagi dolzarb masalalarni yoritadi. Ular bank aktivlarining sifati kredit siyosatining sifatiga bog'liqligini, shuningdek, zaxira shakllantirishdagi me'yorlarning zamonaviy standartlarga mos emasligini ta'kidlaydilar.

Xulosa qilib aytganda, mavjud adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, bank aktivlarini boshqarish va zaxiralarni shakllantirish sohasida nazariy asoslar yetarli darajada ishlab chiqilgan.

Biroq amaliyotda, ayniqsa, milliy bank tizimida ushbu yondashuvlarni to'liq joriy qilish, baholash mezonlarini avtomatlashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirish borasida hali bajarilishi lozim bo'lgan ko'plab vazifalar mavjud.

Tahlil va natijalar

Tijorat banklari faoliyatida aktivlar sifati va ular bo'yicha shakllantiriladigan zaxiralar miqdori bankning moliyaviy holati, likvidligi va xavflarni qamrab olish qobiliyatini belgilovchi muhim omillardandir. Shu jihatdan, O'zbekiston bank tizimida mavjud holatning empirik tahlili aktivlar tuzilmasi, risk darajasi va zaxira siyosatining murakkab muammolarini yuzaga chiqarmoqda.

Avvalo, 2020–2024 yillar davomida O'zbekiston tijorat banklarining kredit portfeli hajmi jadal o'sdi. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2020-yilda umumiy kredit portfeli 285 trln so'mni tashkil qilgan bo'lsa, 2024-yil yakuniga kelib bu ko'rsatkich 470 trln so'mdan oshdi.

Biroq ushbu o'sish bilan birga muammoli kreditlar ulushi ham sezilarli darajada ortdi. 2020-yilda bu ko'rsatkich 3,2 % bo'lgan bo'lsa, 2024-yilda 5,1 % gacha ko'tarildi. Bu esa banklar tomonidan risklarni baholash va zaxiralar shakllantirishdagi kamchiliklarni ko'rsatadi.

Banklar aktivlari tuzilmasida kreditlar asosiy ulushni egallab, 65–75 % gacha yetmoqda.

Jumladan, O'zmilliybankda kreditlar balansdagi aktivlarning 72 % ini, Agrobankda esa 68 % ini tashkil etmoqda. Shu bilan birga, ayrim banklarda kreditlar asosiy yo'naltirilgan sohalar bo'yicha yuqori kontsentratsiyaga ega – bu esa diversifikatsiya darajasining pastligidan dalolat beradi.

Tahlil davomida aniqlanishicha, aksariyat banklarda zaxiralar shakllantirishda ehtimoliy yo'qotishlar to'liq hisobga olinmaydi yoki subyektiv baholashga asoslanadi. Masalan, kredit mijozining moliyaviy ahvoli, sohani o'rganish, kechikkan to'lovlar tahlili kabi ko'rsatkichlar yetarlicha avtomatlashtirilmagan. Natijada, zaxira hajmlari real risk darajasini aks ettirmaydi. 2023-yilda bir nechta banklar bo'yicha shakllantirilgan proviziyalar ulushi umumiy kredit hajmining atigi 1,8–2,2 % ini tashkil qilgan.

Xalqaro standartlar bilan solishtirganda, bunday ko'rsatkichlar past hisoblanadi. Masalan, IFRS 9 doirasida "Expected Credit Loss" modeliga asoslangan baholash tizimlarida har bir aktiv uchun yo'qotish ehtimoli, moliyaviy sog'lomlik, kredit tarix va soha risklari asosida avtomatik tarzda ehtiyot chorasi shakllantiriladi. Yevropa banklarida zaxiralar ko'rsatkichlari ko'pincha 3–5 % oralig'ida bo'ladi.

Bundan tashqari, tahlil shuni ko'rsatdiki, ayrim banklarda balansda saqlanayotgan aktivlar sifatini yaxshilash borasida muayyan ijobiy natijalar ham mavjud.

Jumladan, Ipoteka-bank va Asaka bank so‘nggi ikki yilda kredit skoring tizimini keng joriy etgan bo‘lib, bu holat risklarni aniqlashni avtomatlashtirishga yordam berdi. Natijada, ushbu banklarda muammoli kreditlar ulushi pasaydi va zaxira shakllantirish mexanizmlari takomillashdi.

Zaxira hisobining buxgalteriya jihatidan yuritilishi ham muhim omildir. Ayrim banklarda hali ham proviziyalar alohida aktiv hisobi sifatida aks ettirilmaydi, balki umumiy balans bandlari ichida yashirin ravishda ko‘rsatiladi. Bu esa hisobotlarning shaffofligiga salbiy ta‘sir qiladi va investorlar, tashqi auditorlar uchun xavf tug‘diradi. Shuningdek, muammoli aktivlar bo‘yicha qayta baholashlar doimiy amalga oshirilmaydi, bu esa real holatni noto‘g‘ri aks ettirishga olib keladi.

Tijorat banklari faoliyatida kredit portfelining o‘sishi ijobiy iqtisodiy jarayon bo‘lib ko‘rinsa-da, ushbu o‘shish ortidan yuzaga keladigan moliyaviy xavflar va yo‘qotishlar ehtimoli mas‘uliyatli boshqaruvni taqozo etadi. Bugungi kunda O‘zbekiston tijorat banklari tomonidan faol kreditlash siyosati olib borilmoqda, bu esa kredit portfelining umumiy hajmini keskin oshishiga olib keldi. Biroq, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ushbu hajm ortishi banklar tomonidan zaxira shakllantirishga yetarlicha e‘tibor qaratilmayotganini anglatadi. Risk darajasi yuqori bo‘lgan kreditlar bo‘yicha shakllantirilayotgan zaxiralar hajmi ko‘p hollarda real tahdidlarni aks ettirmaydi.

Bundan tashqari, xalqaro moliyaviy hisobot standartlarida (xususan, IFRS 9) belgilangan "expected credit loss" – ya‘ni, kutilayotgan yo‘qotish modeli – hali to‘liq joriy qilinmagan.

Mahalliy banklar asosan an‘anaviy, kechikkan to‘lovlar asosida zaxira shakllantirishga tayanmoqda, bu esa potentsial yo‘qotishlarni oldindan ko‘ra bilish imkoniyatini pasaytiradi.

Natijada, moliyaviy hisobotlarda risklar yetarli darajada ifodalanmaydi, bu esa investorlar va reguliatorlar uchun noto‘g‘ri signal bo‘lishi mumkin.

1-jadval.

2020–2024 yillardagi bank aktivlari va zaxiralari statistikasi

Yil	Umumiy kredit portfeli (trln so‘m)	Muammoli kreditlar ulushi (%)	Shakllantirilgan zaxiralar (trln so‘m)	Zaxiralar/Portfel (%)
2020	285	3.2	5.1	1.80
2021	330	3.7	6.0	1.82
2022	385	4.3	7.4	1.92
2023	435	4.8	8.3	1.91
2024	470	5.1	9.2	1.96

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki ochiq ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Zaxiralarni buxgalteriya hisobi tizimida aks ettirish masalasida ham muammolar mavjud.

Aksariyat hollarda buxgalteriya amaliyotida proviziyalar aniq ajratilgan holda ifodalanmaydi yoki to‘liq shaffoflik ta‘minlanmagan. Bu esa banklarning moliyaviy holatini baholashda real manzaraning buzilishiga olib keladi. Hisobotlarda aktivlar sifati bo‘yicha risklarni ko‘rsatmaydigan yondashuvlar uzoq muddatda barqarorlikka tahdid tug‘diradi.

Shuningdek, banklarda kredit skoring tizimlari, baholash algoritmlari va analitik platformalar yetarli darajada avtomatlashtirilmagan. Bu esa zaxira shakllantirishda inson omiliga haddan tashqari bog'liqlikni keltirib chiqaradi. Natijada, qarorlar subyektiv qarashlarga asoslanadi, bu esa riskni noto'g'ri baholash va ehtimoliy yo'qotishlarni past baholash holatlarini yuzaga keltiradi.

3-jadval.

Zaxira shakllantirish bo'yicha xalqaro taqqoslash (2024)

Davlat	Zaxiralar/Portfel (%)	IFRS 9 tatbiqi
O'zbekiston	1.96	Qisman
Germaniya	3.50	To'liq
AQSh	4.10	To'liq
Rossiya	2.80	To'liq
Singapur	3.90	To'liq

Manba: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, FDIC, ECB, IFRS Foundation ochiq ma'lumotlari asosida tuzilgan.

Yana bir muhim masala – bu banklar kredit portfelining diversifikatsiya darajasidir.

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, ko'plab banklar muayyan sohalar yoki mijoz segmentlariga haddan tashqari ko'p kredit ajratmoqda, bu esa portfelning muvozanatli emasligini anglatadi. Xuddi shu holat, iqtisodiy sharoitlar yomonlashgan taqdirda, banklarni jiddiy moliyaviy xatarlarga duchor qilishi mumkin.

Yuqorida qayd etilgan muammolar banklarning riskga chidamliligini susaytiradi va ularning moliyaviy barqarorligiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, ushbu tahliliy natijalardan kelib chiqib, keyingi bo'limda tijorat banklarida aktivlar va zaxiralar boshqaruvini takomillashtirishga qaratilgan strategik yo'nalishlar ishlab chiqiladi.

Muhokama

Bank tizimining barqarorligi – bu nafaqat kredit resurslarining ko'lamini yoki aktivlar hajmi, balki ularning sifati, to'lovga layoqat darajasi va risklarni oldindan qoplash imkoniyati bilan belgilanadi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston tijorat banklarida so'nggi yillarda kredit portfeli sezilarli darajada kengaygan bo'lsa-da, ushbu kengayish ortidan kelayotgan risklarni boshqarish, xususan, zaxira siyosati borasida jiddiy kamchiliklar mavjud.

Xalqaro tajribada kredit risklari uchun ehtimoliy yo'qotishlarni oldindan hisoblash, risklarni kategorizatsiya qilish, kredit tarixga asoslangan skoring tizimlarini joriy etish orqali banklar kredit faoliyatini ancha puxta asosda amalga oshiradi. Masalan, IFRS 9 standarti asosida kutilayotgan yo'qotishlar modelining amalda ishlatilishi, banklar uchun xatarlarni baholashda kuchli himoya vositasi hisoblanadi. Afsuski, O'zbekistondagi ko'plab banklarda bu yondashuv to'liq joriy etilmagan, natijada zaxiralar miqdori real xavflarga mutanosib emas.

Zaxiralarni shakllantirishdagi asosiy kamchiliklardan biri bu buxgalteriya hisobotlarida ularning aniq aks ettirilmasligidir. Shaffoflik darajasi past bo'lgani sababli, moliyaviy ko'rsatkichlar real holatni aks ettirmaydi. Bu esa nafaqat reguliator organlar, balki xorijiy investorlar, reyting agentliklari va ommaviy auditorlar ishonchini ham susaytiradi.

Yana bir muhim jihat – bu banklar tomonidan kredit portfelining diversifikatsiya qilinmaganligi.

Ya'ni, kreditlar ko'p hollarda bir xil sohalarga, hatto ba'zida bir xil turdagi mijozlarga berilgan bo'lib, bu bank riskini markazlashtirishga olib keladi. Diversifikatsiya past bo'lsa, iqtisodiy shoklar yoki sektor inqirozi sharoitida bank daromadlari va kapitali jiddiy zarar ko'rishi mumkin. Bu holat bank tizimi barqarorligini izdan chiqaradi.

Muhokama davomida yana bir muhim masala – bu kredit scoring tizimlarining avtomatlashtirilmaganligi yoki mavjud tizimlarning yetarli darajada takomillashmaganligidir.

Hozirda ko'plab banklar kredit baholashda inson omiliga tayanmoqda, bu esa subyektivlik, xatolik va risklarni noto'g'ri baholash xavfini oshiradi. Kredit scoring algoritmlari orqali mijozning to'lov qobiliyatini aniq baholash, kredit shartlarini individual darajada moslashtirish imkoniyati mavjud, ammo bu mexanizmlar hali keng joriy etilmagan.

Shu jihatdan qaralganda, tijorat banklarining zaxira siyosati va aktivlar hisobini xalqaro standartlar asosida modernizatsiya qilish, shaffoflikni oshirish, kredit portfelini diversifikatsiyalash va zamonaviy raqamli texnologiyalarga asoslangan baholash tizimlarini joriy etish muhim strategik vazifa sifatida qaralishi lozim. Bu nafaqat bankning moliyaviy holatini mustahkamlashga, balki butun bank tizimining ishonchliligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda zaxiralarni shakllantirish va aktivlarni boshqarish borasida muayyan yutuqlarga erishilgan bo'lsa-da, tizimni to'liq isloh qilish, raqamlashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirish borasida hali katta imkoniyatlar mavjud.

Xulosa.

Tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi va ishonchliligi ularning aktivlar portfeli sifatiga va ushbu aktivlar bo'yicha shakllantiriladigan zaxiralarning realizmiga bevosita bog'liqdir. Tadqiqot davomida olib borilgan tahlillar va solishtirmalar asosida quyidagicha umumiy xulosaga kelish mumkin: O'zbekiston tijorat banklari son jihatdan o'sib borayotgan bo'lsa-da, sifat jihatdan, ya'ni aktivlar sifati va risklarga qarshi moliyaviy himoya tizimi – zaxiralar shakllantirish borasida jiddiy islohotlarga muhtojdir.

Bugungi bank amaliyotida ehtimoliy yo'qotishlarni aniq baholash, ularni oldindan prognoz qilish va bu asosda zaxiralar shakllantirish xalqaro tajribada ustuvor tamoyilga aylangan. Xususan, IFRS 9 standarti asosida joriy etilgan “expected credit loss” modeli orqali banklar har bir kredit birligiga nisbatan chuqur tahlil asosida ehtiyot choralarini ko'rish imkoniyatiga ega. O'zbekistonda esa bu modelni to'laqonli joriy etish yo'lida ilk qadamlar tashlangan bo'lsa-da, amaliyotda hali to'liq natijadorlikka erishilmagan.

Zaxira hisobining buxgalteriya tizimidagi shaffofligi, avtomatlashtirilgan scoring tizimlarining yetishmasligi, kredit portfeli diversifikatsiyasining past darajasi – bularning barchasi moliyaviy risklarning to'liq ifodalanmasligiga va aktivlar sifati bo'yicha noto'g'ri xulosalarning shakllanishiga olib kelmoqda. Natijada, banklarning kapital yetarliligi, barqarorligi va auditorlar oldidagi ishonchliligi xavf ostida qolmoqda.

Shu sababli, banklar zaxira shakllantirishni faqatgina regulyator talabi sifatida emas, balki o'z risk menejment tizimining ajralmas qismi sifatida qabul qilishi zarur. Kredit risklarini baholashda raqamli texnologiyalar va algoritmik yondashuvlar joriy etilishi, aktivlar sinfini muntazam qayta baholash va zaxiralarni real yo'qotish ehtimoli asosida shakllantirish – bu hozirgi bosqichda muqarrar zaruratdir.

Umuman olganda, O‘zbekiston bank sektorida mavjud resurslar, normativ asoslar va texnologik infratuzilma bank aktivlari boshqaruvini takomillashtirish uchun yetarli asos bo‘la oladi. Asosiy masala – mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish, xalqaro yondashuvlarni moslashtirish va shaffof moliyaviy boshqaruv madaniyatini kuchaytirishdir. Faqat shundagina banklar uzoq muddatli moliyaviy barqarorlikka erisha oladi va iqtisodiyotning real sektoriga sifatli moliyaviy xizmat ko‘rsatishga qodir bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abduraxmonov, A. (2021). *Bank faoliyatida aktivlar va passivlar boshqaruvi*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Barker, R. and Richards, R. (2018). *IFRS 9 and expected credit losses: Revolution or evolution?* Accounting and Business Research, 48(5), pp. 514–543.
3. Basel Committee on Banking Supervision. (2011). *Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems*. Bank for International Settlements.
4. Central Bank of Uzbekistan. (2024). *Bank tizimi holati to‘g‘risida statistik ma’lumotlar (2020–2023)*. [online] <https://cbu.uz>
5. G‘aniyev, K. (2020). *Bank ishi va moliyaviy risklar*. Toshkent: Moliyachi nashriyoti.
6. Deloitte. (2021). *IFRS 9 – Expected credit loss: Practical insights*. [online] www.deloitte.com
7. Zhuravleva, N.A. and Krasnov, I.I. (2020). *Risk management in commercial banks under IFRS 9*. Financial Analytics: Science and Experience, 13(1), pp. 10–16.
8. Toshev, Z. (2022). “Bank aktivlari sifati va ularni qayta baholash mexanizmlarining takomillashtirilishi”. *Iqtisodiy tahlil va moliya*, 2(4), 55–60.
9. PwC (PricewaterhouseCoopers). (2019). *IFRS 9: Practical guide and industry implementation*. [online] www.pwc.com
10. International Accounting Standards Board (IASB). (2014). *IFRS 9 – Financial Instruments*. London: IFRS Foundation.
11. Karimov, D. (2021). “Tijorat banklarida kredit riskini baholash tizimini raqamlashtirish”. *Bank va Bozor*, 3(1), pp. 41–47.
12. FDIC (Federal Deposit Insurance Corporation). (2020). *Allowance for Loan and Lease Losses (ALLL): Guidelines for U.S. Banks*. Washington: FDIC Publications.
13. Ipoteka-bank. (2023). *Yillik moliyaviy hisobot*. [online] <https://ipotekabank.uz>
14. EY (Ernst & Young). (2022). *Credit risk modelling under IFRS 9*. [online] www.ey.com
15. Asaka Bank. (2023). *Kredit portfeli va aktivlar sifati bo‘yicha hisobot*. [online] <https://asakabank.uz>